

نوع مقاله: ترویجی

تحلیل زمینه‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی مؤثر بر نفوذ فرهنگی؛ با تأکید بر اندیشه‌های رهبر معظم انقلاب

r.hoseini2019@mailfa.com

arjini@maaref.ac.ir

کلیه بی‌بی‌ی راضیه حسینی نژاد/ کارشناس ارشد انقلاب اسلامی دانشگاه معارف اسلامی

حسین ارجمینی/ دانشیار گروه انقلاب اسلامی دانشگاه معارف اسلامی

پذیرش: ۱۴۰۱/۰۲/۱۲

دریافت: ۱۴۰۰/۰۹/۲۵

چکیده

نفوذ، جریانی نرم و آرام است که نظام سلطه در قالب جنگ نرم برای رسیدن به اهداف خود از آن بهره می‌گیرد و در میان ابعاد نفوذ، نفوذ فرهنگی یکی از پیچیده‌ترین راهبردهای مقابله نظام سلطه است. هشدارهای رهبر معظم انقلاب در مورد نفوذ فرهنگی، نگارندگان را بر آن داشته به چرایی و چگونگی اثرگذاری این امر توجه کنند. از این رو، این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی به دنبال پاسخ به این سؤال است که زمینه‌های نفوذ فرهنگی از منظر مقام معظم رهبری کدام‌اند؟ یافته‌های پژوهش پس از تحلیل فرمایشات رهبر معظم انقلاب نشان می‌دهد که نفوذ فرهنگی با شیوه‌های متفاوت به دنبال تغییر باورهای اسلامی است و برای تأثیرگذاری نیازمند به زمینه‌های مختلف است که در زمینه‌های سیاسی می‌توان به ضعف دولت‌ها و رخنه عناصر غرب‌گرا در ارکان‌های مدیریتی، در زمینه فرهنگی، به نفوذ عناصر غرب‌گرا در دانشگاه‌ها و بی‌توجهی به نهاد آموزش و پرورش و در زمینه اقتصادی، به فقر اقتصادی و وابستگی اقتصادی به غرب اشاره کرد.

کلیدواژه‌ها: نظام سلطه، نفوذ، نفوذ فرهنگی، قدرت نرم.

مقدمه

روش‌های ممکن، نظیر توطئه تجزیه ایران، طراحی و اجرای کودتا، حمایت از گروه‌های تروریستی و تجزیه‌طلب، تحمیل ۸ سال جنگ نظامی، تهاجم فرهنگی و اعمال کم‌نظیرترین تحریم‌های اقتصادی؛ در سال‌های اخیر برابند نظرات اتاق‌های فکر و اندیشکده‌های آمریکایی پروژه نفوذ فرهنگی به‌منظور تضعیف و تخریب نظام و رساندن به نقطه فروپاشی و براندازی از درون است. در پروژه مزبور، فرهنگ و باورهای دینی و انقلابی آماج حمله نظام سلطه و ایادی آن قرار گرفته است. در این میان، بازخوانی بیانات رهبر معظم انقلاب در طول چهار دهه گذشته نشان می‌دهد که دیده‌بان امین انقلاب اسلامی با نگاهی آسیب‌شناسانه به وضعیت کشور و روندهای موجود، و هوشمندی نسبت به تهدیدات دشمن و عوامل و وابستگان آن، ضمن انتقاد از برخی مواضع و رفتارها، همواره در هر مقطعی خطاب به سطوح مختلف جامعه و مسئولان نظام نسبت به ترفندهای دشمنان هشدار داده و برای مقابله با آن راهبرد ارائه داده‌اند. در این راستا با اجرای پروژه نفوذ و ابعاد آن، به‌ویژه نفوذ فرهنگی، معظّم‌له دائماً خطر آن را به آحاد ملت هشدار داده‌اند. ایشان در یکی از سخنرانی‌های خود می‌فرمایند:

بنده اطلاع دارم از روش‌های مختلفی برای ضربه زدن به جمهوری اسلامی استفاده می‌کنند. سه ابزار اساسی این روزهای دشمنان «تبلیغ ایران‌هراسی، تحریم و نفوذ» است (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۵/۱/۱).

پروژه نفوذ، به‌ویژه نفوذ فرهنگی که سومین ابزار اساسی دشمن است در واقع یک جنگ نرم پیچیده برنامه‌ریزی شده، گسترده و همه‌جانبه نظام سلطه با جمهوری اسلامی است که مهم‌ترین هدفش تغییر باورهای مردم است (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۴/۷/۱).

همچنین برای مقابله با نفوذ دشمن می‌فرمایند: «در این زمینه روشنگری لازم است؛ روشنگری بدون اتهام، بدون تهمت زدن، بدون مصداق معین کردن؛ اما روشنگری اذهان مردم؛ چیز لازمی است، حقیقت را باید بیان کرد که این وظیفه ماست» (همان).

لذا در این نوشتار برانیم با روش تحلیلی - توصیفی با هدف ضرورت روشنگری درباره نفوذ فرهنگی، به تبیین نفوذ و نفوذ فرهنگی و بیان زمینه‌های ایجادکننده آن پردازیم و شاکله‌ای

انقلاب اسلامی ایران بر پایه یک گفتمان فرهنگی مبتنی بر آموزه‌های اسلام ناب محمدی و نفی گفتمان‌های مبتنی بر اندیشه لیبرالیسم و کمونیسم به پیروزی رسید و نظام سیاسی مردم‌سالار دینی را بنیان نهاد؛ و با طرح گفتمان اسلام سیاسی و با بی‌اعتبارسازی گفتمان‌های موجود، تأثیرات عمیقی را در سطح منطقه غرب آسیا و جهان ایجاد کرد. رهبر معظم انقلاب در بیانیه گام دوم انقلاب در رابطه با برکات بزرگی که انقلاب اسلامی به ارمغان آورد، می‌فرماید:

انقلاب به یک انحطاط تاریخی طولانی پایان داد و کشور که در دوران پهلوی و قاجار به شدت تحقیر شده و به شدت عقب‌مانده بود، در مسیر پیشرفت سریع قرار گرفت. در گام نخست، رژیم ننگین سلطنت استبدادی را به حکومت مردمی و مردم‌سالاری تبدیل کرد و عنصر اراده ملی را که جان‌مایه پیشرفت همه‌جانبه و حقیقی است، در کانون مدیریت کشور وارد کرد؛ آنگاه جوانان را میدان‌دار اصلی حوادث و وارد عرصه مدیریت کرد؛ روحیه و باور «ما می‌توانیم» را به همگان منتقل کرد؛ به برکت تحریم دشمنان، اتکا به توانایی داخلی را به همه آموخت و این منشأ برکات بزرگی شد (بیانیه گام دوم انقلاب، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲).

انقلاب اسلامی با بهره‌گیری از جوهره انقلابی مکتب تشیع، توانست تأثیرات شگرفی را در داخل و خارج از کشور ایران بر جای گذارد. در داخل کشور با ارائه الگوی جدیدی از ساختار حکومت، اسلام را در کانون هویت و عمل قرار داد و با طرح شعار «نه غربی و نه شرقی»، شیوه جدیدی از حکومت‌داری را بیان کرد و برای اولین بار یک حکومت دینی، آن هم با آمیختن مؤلفه‌های جهان مدرن، یعنی جمهوری بدون وابستگی به شرق و غرب را روی کار آورد و اسلام را که یکی از مهم‌ترین خواسته‌های مردم بود با استقرار نظام ولایت فقیه به نمایش گذاشت. در سطح بین‌المللی با بی‌اعتبار ساختن و به چالش کشیدن گفتمان‌های موجود، نظم بین‌المللی را به هم ریخت؛ و به‌عنوان یک قدرت جدید تحولات بسیاری را در نظام بین‌الملل رقم زد.

از این رو، تعارض و رویارویی نظام سلطه با جمهوری اسلامی از همان ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی با موجی از توطئه‌ها و اقدامات براندازانه آغاز گشت. اما پس از ناکامی در براندازی نظام اسلامی در طول چهل سال بعد از پیروزی انقلاب اسلامی با بهره‌گیری از همه

پژوهشگر در این مقاله با رویکردی قرآنی بیان کرده که اختلال در دستگاه ادراکی انسان اصلی‌ترین کار ابلیس و شیاطین جنی است. شیاطین انسی و دستگاه‌های حاکم شیاطانی نیز برای انحراف نظام اسلامی از ارزش اسلامی و انقلابی در دستگاه محاسباتی مردم و مسئولان و نخبگان جامعه اسلامی نفوذ و در آن اختلال ایجاد می‌کنند. پژوهش حاضر درصدد است پس از تبیین نفوذ و ماهیت نفوذ فرهنگی، زمینه‌ها و بسترهای ایجادکننده آن را با توجه به اندیشه‌های مقام معظم رهبری مورد بررسی قرار دهد؛ لذا از این باب دارای نوآوری است.

پرسش‌هایی که در راستای پرسش اصلی این پژوهش پاسخ داده خواهند شد، عبارتند از:

- نفوذ فرهنگی در منظومه فکری مقام معظم رهبری چیست و چرا نظام سلطه در تقابل با انقلاب اسلامی از راهبرد نفوذ فرهنگی استفاده می‌کند؟

- شیوه‌های نفوذ فرهنگی در منظومه فکری مقام معظم رهبری کدام‌اند؟

- زمینه‌ها و عوامل سیاسی بستر ساز نفوذ فرهنگی در منظومه فکری مقام معظم رهبری کدام‌اند؟

- زمینه‌ها و عوامل فرهنگی بستر ساز نفوذ فرهنگی در منظومه فکری مقام معظم رهبری کدام‌اند؟

- زمینه‌ها و عوامل اقتصادی بستر ساز نفوذ فرهنگی در منظومه فکری مقام معظم رهبری کدام‌اند؟

۱. بررسی مفاهیم

۱-۱. نفوذ

«نفوذ» در لغت به معنای «فرو رفتن تیر در هدف، اثر کردن و تأثیر کردن» است (معین، ۱۳۸۴، ص ۱۱۲۳)؛ و در اصطلاح عبارت است از: اعمالی که مستقیم یا غیرمستقیم باعث تغییر در رفتار یا نظرات دیگران می‌شود (الوانی، ۱۳۸۶، ص ۱۴۲). در جای دیگر آمده است: نفوذ به‌مثابه تهدید و یکی از ابزارهای مهم جنگ نرم دشمن به‌معنای تأثیرگذاری و دخالت مستقیم دشمن در ساحت نظر و عمل یک فرد، گروه یا جامعه است به‌نحوی که آثار ظاهری برای آن وجود ندارد. این تأثیرگذاری تدریجی، کاملاً جهت‌مند و در راستای اهداف جبهه دشمن است (برقی و همکاران، ۱۳۹۸، ص ۷). مفهوم نفوذ در تعابیر رهبر معظم انقلاب

نظام‌مند و جامع، از طرح فکری رهبر انقلاب در رابطه با نفوذ فرهنگی ارائه دهیم.

موضوع نفوذ پس از مطرح شدن توسط رهبر معظم انقلاب توجه رشته‌های مختلف علمی و تحقیقی را به خود جلب کرده و پژوهش‌های متعددی در این زمینه نگارش یافته است؛ از جمله این تحقیقات عبارتند از:

مقاله «شناخت پیشرفته‌ترین ابزارها و روش‌های جاسوسی و نفوذ دشمن از طریق فناوری و ارائه راهکارهای مقابله‌ای» (رستمی، ۱۳۹۵)؛ این مقاله با استفاده از ابزار کتابخانه‌ای و اسنادی تجهیزات و ابزارهای مقابله با جاسوسی و نفوذ دشمن را که از طریق فناوری و شامل شنود بصری در شبکه‌های مخابراتی و خطوط تلفنی و ارتباطات رایانه‌ای و اینترنتی و اماکن کاری و زندگی‌هاست، مورد بررسی و مطالعه قرار داده است.

مقاله «نظریه نفوذ، تبیین ماهیت انواع نفوذ و رابطه آنها با دستگاه چهار طیفی تهدید» (احمدیان، ۱۳۹۴ الف)؛ این مقاله درصدد است رابطه انواع چهارگانه نفوذ را با دستگاه سه طیفی و چهار طیفی تهدید، تبیین کرده و تحلیل درستی از رابطه بین جنگ نرم و نفوذ نرم ارائه کند. در بررسی مسئله از روش کیفی و بهره‌گیری از تکنیک نظریه‌پردازی و مطالعه کتابخانه‌ای و اسنادی استفاده گردیده است.

مقاله «نفوذ فرهنگی؛ رویکرد تعامل‌گرایانه مبتنی بر دیپلماسی نظام سلطه ویژگی‌ها و راهکارها» (موحد علومی، ۱۳۹۴)؛ در این مقاله بعد از بررسی مراحل و ویژگی‌ها و شیوه‌های نفوذ فرهنگی، پژوهشگر اقدامات مقابله با نفوذ فرهنگی را در چهار محور؛ تبیینی، رصدی و شناختی، افشاگرانه و ارتباط‌گیری مورد کنکاش قرار می‌دهد.

مقاله «نفوذ فرهنگی زمینه‌ساز سلطه همه‌جانبه دشمن با تأکید بر خودباختگی فرهنگی در اندیشه امام و رهبری» (ابراهیمی، ۱۳۹۴)؛ نویسنده درصدد است به این سؤال پاسخ دهد که خودباختگی فرهنگی چگونه بر یک جامعه و افراد آن عارض می‌شود؟ در این پژوهش نویسنده با روش اسنادی تلاش می‌کند مسیر نفوذ دشمنان را که ناشی از خودباختگی و بی‌هویتی است تبیین کند و راه‌های مبارزه با خودباختگی فرهنگی و نیز تحقق آرمان‌های اسلامی و انقلابی را در قالب هویت بومی بیان کند.

مقاله «تأملی قرآنی و روایی در ویژگی‌ها و روش‌های نفوذ دشمن در دستگاه محاسباتی مردم و مسئولان نظام» (فیروزیان، ۱۳۹۶)؛

بیشتر «مترادف اثرگذاری» است؛ به این معنا که «در نهایت کشور هدف، مطابق میل نفوذکننده و در راستای سیاست خصمانه دشمنانه‌اش حرکت می‌کند (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۳/۱۰/۱۹).

۱-۲. فرهنگ

«فرهنگ» در لغت به معنای دانش، علم و معرفت می‌باشد (معین، ۱۳۸۴، ص ۱۱۷۵). در اصطلاح فرهنگ عبارت است از: خصوصیات معنوی، مادی و فکری و عاطفی که به یک گروه اجتماعی و یا به یک جامعه هویت می‌بخشد (نیکوییان و مطهری، ۱۳۸۷). مجموعه‌ای از معتقدات، هنرها، اخلاق، قوانین، آداب و رسوم، تمایلات، قابلیت‌ها و عادات «است (علی‌بابایی، ۱۳۸۸، ص ۷۰). به باور مقام معظم رهبری: «فرهنگ جهت‌دهنده ذهنیت‌ها و عامل اصلی و تعیین‌کننده رفتارهای فردی و اجتماعی است و می‌تواند زمینه مناسب را برای شکوفایی استعدادها و توانایی‌های یک ملت را به‌وجود آورد» (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۸۷/۹/۲۴).

۱-۳. نفوذ فرهنگی

یکی از عرصه‌های مهم تهدید نرم، نفوذ فرهنگی است که بستر مناسبی برای تهدید و نفوذ جریان‌های فکری و فرهنگی تهدیدکننده نظام جمهوری اسلامی ایران است. در عرصه فرهنگی دو راه نفوذ وجود دارد که هر دو مبتنی بر اصول روان‌شناسی اجتماعی و جامعه‌شناسی است. یک راه سطحی که بیشتر در عوام مردم مؤثر است و زود به نتیجه می‌رسد، و دیگری راه ریشه‌ای و بنیادین است که در درازمدت نتیجه می‌دهد و در مبانی شناخت و فکر و آگاهی مردم اثر می‌گذارد (احمدیان، ۱۳۹۴). مقام معظم رهبری نفوذ فرهنگی را این‌گونه تبیین می‌کند: «نفوذ فرهنگی یکی از انواع دشمنی‌ها یا نظام جمهوری اسلامی است؛ دشمنی که با دشمنی معمول نظامی و اقتصادی متفاوت است؛ دشمنی که به دنبال تصرف در عقول و قلوب جامعه است، به دنبال تغییر ارزش‌هاست؛ به دنبال تغییر باورها و اعتقادات مردم است» (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۴/۹/۴).

۲. چیستی، چرایی و چگونگی نفوذ فرهنگی

همان‌طور که اشاره شد نفوذ فرهنگی مجموعه اقدامات برنامه‌ریزی‌شده دشمن است که به منظور دگرگونی و تغییر ارزش‌ها

و باورهای جامعه صورت می‌گیرد؛ در واقع نفوذ فرهنگی تلاش و مقابله دشمن برای از بین بردن اصالت فرهنگ اسلامی - ایرانی است، و از آنجاکه فرهنگ یک مقوله اجتماعی است و ریشه در بنیان‌های اعتقادی و یا آداب و رسوم یک جامعه دارد، معمولاً با تقابل صریح نمی‌توان با آن مقابله کرد؛ بلکه باید به‌صورت خاموش و زیرپوستی آن را تغییر داد؛ لذا در نفوذ فرهنگی معمولاً دشمن به پوسته و ظاهر فرهنگ دست نمی‌زند و سعی می‌کند با نفوذ از درون و با استحاله، ماهیت فرهنگ را تغییر دهد (افراشته و فرمانروایی، ۱۳۹۶). با توجه به نقش مهم و محوری فرهنگ و تأثیرات آن بر نظام سیاسی می‌توان نفوذ فرهنگی را مهم‌ترین نوع نفوذ در میان سایر ابعاد نفوذ دانست؛ چراکه تغییرات فرهنگی می‌تواند سبب تغییرات اقتصادی و سیاسی شود. شهید مطهری در کتاب *آینده انقلاب اسلامی* به رابطه مستقیم بین استحاله فکری و فرهنگی و استعمار اقتصادی و سیاسی اشاره کرده و می‌فرماید:

استعمار فرهنگی از استعمار سیاسی خطرناک‌تر است و اصلاً امکان ندارد که استعمار اقتصادی باشد، بدون استعمار سیاسی و استعمار فرهنگی. مگر ممکن است ملتی را استعمار اقتصادی و استعمار سیاسی بکنند؛ بدون آنکه آن ملت را استعمار فکری کرده باشند، یعنی فکرش را طوری بسازند که با استعمار سیاسی و اقتصادی جور دربیاید و شخصیت فکری او را از او بگیرند، او را به آنچه مال خودش است بدبین کنند و به آن فکری که از ناحیه استعمارگر آمده خوشبین کنند؛ یعنی در مردم حالت تجددزدگی ایجاد کنند. به آداب خودشان بدبین باشند، آداب آنها را بهتر بدانند؛ به رسوم خودشان بدبین باشند، رسوم آنها را از رسوم خودشان بهتر بدانند؛ به ادبیات خودشان بدبین باشند، ادبیات آنها را از ادبیات خودشان بهتر بدانند؛ به دین و آیین خودشان بدبین باشند، دین و آیین آنها را بهتر بدانند؛ هرچه از ناحیه آنهاست آن را خوب بدانند، هرچه از ناحیه خودشان است آن را بد بدانند (مطهری، ۱۳۸۷، ص ۱۶۲ و ۱۶۳).

در نفوذ فرهنگی دشمن مترصد است با تغییر ساختار فرهنگی و روی کار آوردن قدرتمندان وابسته و مطیع، انحراف در عقاید و باورهای اسلامی و ملی مردم ایجاد کند. جفری *هالورسون* - نظریه‌پرداز و پروفیسور دانشگاه آریزونا آمریکا و استادیار گروه فلسفه و مطالعات

تغییر باورها، تغییر آرمان‌ها، تغییر نگاه‌ها، تغییر سبک زندگی؛ کاری کنند که این شخصی که مورد نفوذ قرار گرفته است، همان چیزی را فکر کند که آن آمریکایی فکر می‌کند، همان جوری تشخیص بدهی که آن مأمور عالی‌رتبه سیا تشخیص می‌دهد؛ در نتیجه همان چیزی را بخواهی که او می‌خواهد؛ بنابراین خیال او آسوده است؛ بدون اینکه لازم باشد خودش را به خطر بیندازد و وارد عرصه بشود، شما برای او داری کار می‌کنی؛ هدف نفوذ این است (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۴/۹/۴).

در هدف اقتصادی در تنگنا و فشار قرار دادن وضعیت معیشتی مردم و القا یأس و ناامیدی نسبت به سرمایه‌های داخلی و همچنین نادیده گرفتن تولیدات داخلی می‌باشد.

۳. شیوه‌های نظام سلطه در نفوذ فرهنگی

پس از فهم چپستی و چرایی نفوذ فرهنگی اکنون این سؤال به ذهن متبادر می‌شود که نظام سلطه برای مقابله با انقلاب اسلامی در پروژه نفوذ فرهنگی از چه شیوه و شگردهایی استفاده می‌کند. لذا به این منظور در ادامه مهم‌ترین شیوه‌ها و شگردهای نفوذ فرهنگی نظام سلطه و پس از آن بسترها و زمینه‌های ایجادکننده آن را بیان خواهیم کرد.

۳-۱. فلج‌سازی راهبردی

در مواجهه کشورها سه منطق راهبردی نابودی، فرسایش و کنترل حاکم بوده است. موضوع اصلی در منطق نابودی، تخریب دشمن و هدف اصلی در منطق فرسایش، خسته کردن حریف است؛ درحالی‌که در منطق کنترل به دنبال کنترل کردن سامانه‌های حیاتی حریف نظیر فرماندهی و به‌طور کلی مجموعه داشته‌های در اختیار اوست. منظور از فلج‌سازی راهبردی، تفکر و اندیشه‌ای است که برای رسیدن به منطق کنترل طراحی شده که در آن دشمن به‌جای انهدام نیروها سعی بر بی‌اثر کردن نیرو می‌کند (رفیع و قربی، ۱۳۹۳، ص ۱۹۶).

برخی فلج‌سازی راهبردی را این‌گونه تعریف کرده‌اند: فلج‌سازی راهبردی، حمله گزینشی - علی با هدف‌های ملی یا راهبردی است که به‌طور مستقیم از اراده و تلاش‌های حریف برای ادامه رفتار او حمایت می‌کند. به گمان جان واردن، فلج‌سازی راهبردی زمانی به‌دست خواهد آمد که در یک چارچوب زمانی فشرده، ضربه‌های گوناگونی وارد شود و این اقدام‌ها منجر به از بین رفتن تمرکز جامعه هدف شده ذهن

مذهبی در دانشگاه کارولینا جنوبی - پس از فتنه ۸۸ با انتشار مقاله‌ای به نام «یک ضد روایت برای حکومت ایران» تصریح کرد:

دیگر کارهای نظامی برای مقابله با حکومت ایران چندان کارایی نداشته و جبهه غرب و استکبار باید تغییر تاکتیک دهد و پارلمان آمریکا نیز باید در انجام برخی فعالیت‌ها مخصوصاً در میان دانشجویان دانشگاه‌ها، محتوای کتاب‌ها، جزوات، فرستنده‌های، رادیویی (مثل صدای آمریکا، رادیو آزاد آسیا) تلویزیون (الحوراء) یا برخی ابزارهای مبتنی بر وب تسهیل انجام دهد. همچنین ایالات متحده آمریکا باید روابط فرهنگی با شیرازی‌ها را در داخل و خارج به‌خوبی انجام دهد و با کمک این فرقه در مقابل حکومت بایستد (خبرگزاری ابنا، ۱۳۹۵/۴/۱۹).

اما چپستی و چرایی نفوذ فرهنگی در دیدگاه رهبر معظم انقلاب بدین‌گونه تصریح می‌شود:

شما تصور کنید آن روزی را که ایران در پیشرفت‌های مادی در سطح کشورهای پیشرفته امروز باشد؛ از لحاظ علم، از لحاظ فناوری، از لحاظ ثروت‌آفرینی. یک کشوری با این خصوصیات؛ با علم پیشرفته، با صنعت پیشرفته، با یک جمعیت ۱۵۰ یا ۲۰۰ میلیونی، و با برخورداری از معنویت، یعنی دنبال سلطه نیست، دنبال زورگویی نیست، دنبال تحمیل حرف خودش به دیگران نیست، به مظلومان کمک می‌کند، در مقابل گنده‌گویی زورگوهای دنیا می‌ایستد؛ یک کشور این‌جوری را تصور کنید؛ ببینید برای استکبار جهانی چقدر سنگین است! همه تلاشی که امروز می‌شود، در مواجهه با جمهوری اسلامی، برای این است که چنین چیزی پیش نیاید؛ برای این است که این آینده برای جمهوری اسلامی تحقق پیدا نکند؛ اگر یک کشور اسلامی با چنین خصوصیات به‌وجود بیاید، بساط استعمار برچیده است؛ بساط کفر برچیده است (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۴/۶/۱۲).

در بحث اهداف نظام سلطه در نفوذ فرهنگی می‌توان گفت: در هدف سیاسی اعمال فشار برای ایجاد تغییر در رفتار و اصول نظام و در نهایت تغییر کامل نظام سیاسی جمهوری اسلامی از طریق فشار از درون است (معاونت فرهنگی هیأت رزمندگان، ۱۳۹۸، ص ۶۲). در هدف فرهنگی نظام سلطه به دنبال تغییر باور و فکر افراد جامعه است. مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید:

جریانات به راحتی اقدام به طرح شبهات گسترده در شبکه‌های اجتماعی کنند. همچنین این گفتمان‌ها با ایجاد جنگ روانی و دامن زدن به شایعات سعی می‌کنند، جامعیت دین اسلام را زیرسؤال برده و ناکارآمدی آن را برای اداره حکومت نشان دهند. گفتمان‌های ذکر شده با تظهِیرسازی رژیم منحوس پهلوی دستاوردهای انقلاب اسلامی را ناقص معرفی کرده و با سیاه‌نمایی از وضعیت موجود و مقایسه جمهوری اسلامی با کشورهایی چون آمریکا و اروپا سعی در ناتوان بودن احکام اسلام در حل بحران‌ها می‌کنند. احیاء سکولاریسم و محدود کردن دین و اعتقادات مذهبی به رابطه شخصی انسان‌ها با خدا و تفکیک آن از مسائل اجتماعی و سیاسی، زیرسؤال بردن مشروعیت ولایت فقیه و حکومت دینی و خشونت‌آمیز خواندن آن و مقایسه غلط آن با حاکمیت مسیحیت قرون وسطا از دیگر اقدامات این گفتمان‌ها در نفوذ فرهنگی است.

۳-۳. دگر دیسی سبک زندگی

سبک زندگی عبارت است از: مجموعه‌ای از رفتارهای سازمان یافته متأثر از باورها و ارزش‌های پذیرفته شده که این مجموعه به دلیل تناسب با امیال و خواسته‌های فردی و وضعیت محیطی، وجهه غالب رفتاری یک فرد یا گروهی از افراد شده است (شریفی، ۱۳۹۱). در تعریفی دیگر آمده است: سبک زندگی در مرحله اول به رفتارهای زندگی مربوط می‌شود و در صورت لزوم، از این رفتارها عبور کرده، به نیت‌های افراد و مبانی نظری و اعتقادی آنها توجه می‌شود (کلوپانی، ۱۳۹۱، ص ۱۸).

روش و سبک زندگی، در واقع محیط فرهنگ و نهادی یک جامعه را انعکاس می‌دهد و از این جهت با هویت ملی و ایدئولوژی دولت ارتباط وثیق دارد و حوزه گسترده‌ای را دربر می‌گیرد (عبدالله‌خانی، ۱۳۸۸). در راهبرد نفوذ فرهنگی فرماندهان جنگ نرم با تغییر نوع پوشش، آرایش، تغییر نوع خوراک و نوع معماری، مدها و الگوهای مختلف، و تغییر مصرف رسانه‌ای از برنامه‌های اسلامی به برنامه‌های غربی، زمینه تغییر در باورها و ارزش‌های افراد را فراهم می‌کنند، ابزارهای رسانه‌ای و اطلاع‌رسانی و تبلیغی و ابزارهای مکتوب و تصویری، همگی برای تغییر در سبک زندگی به خدمت گرفته می‌شوند و به صورت آرام و غیرمستقیم اهداف پشت پرده را عملیاتی می‌کنند. طبیعی است که با تغییر افکار و مبانی، مقبولیت‌ها و مطلوبیت‌ها هنجارهای مطلوب دشمن به هنجارهای مطلوب

تصمیم‌گیران حریف را دچار بار اضافی کند. بنابراین فلج‌سازی راهبردی، الگویی است که بر پایه آن تلاش می‌شود به بخش‌هایی از نظام مورد هدف آسیب وارد شود که در صورت اخلال در آن، همه نظام و ساختار مربوطه، زمین گیر و بی‌اثر شود (آقاجانی و عسگری، ۱۳۹۰). در همین راستا فولر مدعی می‌شود که وسایل ستی جنگ، ممکن است جای خود را به جنگ روانی ناب بدهد که در آن از سلاح استفاده نشود و به جای آن اقداماتی نظیر ضایع کردن خرد انسانی، مغشوش کردن هوش انسانی و مضمحل کردن حیات معنوی و اخلاقی یک ملت به وسیله نفوذ در اراده آنها انجام می‌شود (داقرتی، ۱۳۹۰، ص ۳۰). یکی از مهم‌ترین هدف‌های فلج‌سازی راهبردی در جنگ نرم و پروژه نفوذ فرهنگی مردم و روحیه آنهاست که تضعیف یا از بین بردن روحیه مردم از ارکان‌های این شیوه است. روحیه نوعی اشتیاق درونی و آمادگی اعضای یک جامعه برای انجام داوطلبانه مأموریت‌های مختلف و مقابله سرسختانه و مقاومت در برابر دشمن است. از اولین تبعات و کاهش و تخریب روحیه، نافرمانی مدنی است، در کنار افسردگی و احساس بی‌ارزشی، بی‌فکر تسلیم شدن نیز از دیگر پیامدهای زوال روحیه است و این زوال باعث می‌شود که مردم اعتماد خود را به دولتمردان از دست بدهند (رفیع و قربی، ۱۳۹۳).

۳-۲. جریان‌سازی و گفتمان‌سازی

نظام سلطه از بدو پیروزی انقلاب اسلامی و به‌طور واضح در سال‌های اخیر، به‌ویژه دوران پسارجم برای مقابله با انقلاب اقدام به گفتمان‌سازی کرده و بین ۱۰ تا ۱۲ گفتمان غالب و اصلی را طراحی کرده که این جریانات با همراهی شبکه‌های اجتماعی سعی در تخریب باورها و فرهنگ اسلامی جامعه از طریق این گفتمان‌ها و جریانات دارند.

برخی از گفتمان‌ها و جریانات را می‌توان این‌گونه برشمرد: گفتمان براندازی، گفتمان شبکه سلطنت‌طلب و پادشاهی، گفتمان گذار به دموکراسی، گفتمان جریان انحرافی، گفتمان قومیت‌گرایی و تجزیه‌طلب، گفتمان فمینیستی، گفتمان دین‌ستیزی، گفتمان ادیان اهل کتاب، گفتمان اباحه‌گری، گفتمان فساد و نفی ارزش‌ها (موحد علمی، ۱۳۹۴). با توجه به ویژگی‌های فضای مجازی که عبارت است از: فرامکان و فرازمانی بودن و همچنین ویژگی‌هایی چون قابلیت دسترسی آسان، چندرسانه‌ای بودن، سرعت بالای انتقال پیام‌ها و امکان مجهول ماندن فرستنده پیام، سبب شده که این

جامعه تبدیل می‌شوند (عامری، ۱۳۹۰). لذا مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم انقلاب می‌فرماید:

تلاش غرب در ترویج سبک زندگی غربی در ایران، زیان‌های بی‌جبران اخلاقی و اقتصادی و دینی و سیاسی به کشور و ملت ما زده است؛ مقابله با آن، جهادی همه‌جانبه و هوشمندانه می‌طلبد که باز چشم امید به شما جوان‌هاست (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۸/۱۱/۲۲).

۳-۴. ایجاد شکاف عقیدتی و ارزشی

همه کشورها دارای ارزش‌ها و باورهای حیاتی‌اند که به مخاطره افتادن آنها به معنای از بین رفتن پایه و اساس حاکمیت است. از آنجاکه این ارزش‌ها و باورهای اساسی می‌توانند عاملی برای جذب و قدرتمندی یک کشور باشند (عسگری، ۱۳۸۹، ص ۶۹). بنابراین در فرایند نفوذ، مورد هجومه معاندان سیاسی قرار می‌گیرند و تبعات سلبی زیادی را به وجود می‌آورند. باورها و اعتقادات پایه افکار اجتماعی و رفتارهای ماندگار در صحنه زندگی است. از این جهت مادامی که اعتقادات و باورها در یک جامعه همچنان ثابت مانده یا روند پویایی و رشد و ارتقا خود را طی کند، امکان جاگیری ارزش‌های غربی در جامعه موردنظر را نخواهد داشت. در پروژه نفوذ فرهنگی نظام سلطه با رویکردهایی از جمله تولید اندیشه و ارائه نظریه‌های فکری همسو با اهداف بلندمدت خود تلاش کرده تا افکار و دستگاه ادراکی انسان را تغییر داده، تصرف کند یا بر اثر بخشی از آن تأثیر جدی بگذارد. گستره حضور علوم انسانی غرب در محیط‌های دانشگاهی و توسعه مرکز فکری و اندیشه غرب، نشانه‌ای از این امر است (عامری، ۱۳۹۰). بنابراین نظام سلطه در برنامه نفوذ فرهنگی سعی دارد با تخریب و استحاله باورها و ارزش‌های حیاتی، یک شکاف عقیدتی و ارزشی در سطح جامعه به وجود آورد و از این طریق، حصول به اهداف را تسهیل کند.

۴. زمینه‌ها و بسترهای ایجادکننده نفوذ فرهنگی

۴-۱. زمینه‌های سیاسی نفوذ فرهنگی

الف. ضعف دولت‌ها

بی‌تردید یکی از مهم‌ترین عوامل نفوذ دشمن را می‌توان در ضعف دولت‌ها و ارکان‌های مدیریتی مشاهده کرد. مراجعه به تاریخ ادوار گذشته این موضوع را می‌رساند که هر زمان دولت‌ها از توان و اقتدار لازم

برخوردار نبوده‌اند، هجوم اجانب را به همراه داشته است. وابستگی شدید ایران در تمامی زمینه‌ها به کشورهایی چون انگلیس و آمریکا گویای ضعف و ناتوانی حکومت‌های قبل انقلاب بوده است. در آن دوران اعتقاد بر این بود که سیاست خارجی ایران و به تبع آن امنیت ملی، متغیر وابسته ساختار نظام بین‌الملل است و نیروهای داخل کشور چاره‌ای جز پذیرش آن ندارند. رهبر انقلاب با اشاره به ضعف دولت‌های گذشته می‌فرماید: «ما در دو سه قرن اخیر به‌خاطر ضعف دولت‌ها ضربه‌های سختی خوردیم؛ هم از ناحیه استبداد داخلی و هم از ناحیه تهاجم‌های خارجی» (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۲/۴/۳۰). ایشان سپس علت اصلی نفوذ سیاسی و سپس نفوذ فرهنگی قدرت‌های استکبار را در قبل از انقلاب، ناشی از ضعف دولت‌ها می‌دانند و همچنین یادآوری می‌کنند: «که ما هرگز نباید ضربه‌های سختی را که در آن دوره از ضعف دولت‌ها خوردیم را فراموش کنیم» (همان).

ایشان در بیانیه گام دوم انقلاب توصیه اکید برای شناخت گذشته و عبرت گرفتن از آن دارند و می‌فرماید:

برای برداشتن گام‌های استوار در آینده، باید گذشته را درست شناخت و از تجربه‌ها درس گرفت؛ اگر از این راهبرد غفلت شود، دروغ‌ها به‌جای حقیقت خواهند نشست و آینده مورد تهدیدهای ناشناخته قرار خواهد گرفت (بیانیه گام دوم انقلاب، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲).

بنابراین بین ضعف دولت و وابستگی در تمام حوزه‌ها رابطه‌ای مستقیم وجود دارد و مسلماً عملکرد ضعیف دولت‌ها و عدم برنامه‌ریزی صحیح فرهنگی و نداشتن نظارت بر نهادهای فرهنگی، و نهادهای تربیتی و مجموعه‌های مختلف و عدم توانایی دولت در مبارزه با فقر و فساد و بی‌عدالتی بزرگ‌ترین عامل و زمینه برای نفوذ فرهنگی است. همین‌طور یک دولت قوی می‌تواند از بروز نارضایتی عمده عموم مردم و مخالفت‌های نخبگان جلوگیری کند. با منبع مالی کافی و پشتیبانی سیاسی، مکان‌های مصالحه و اصلاحات وجود دارد. باین حال اگر دولتی ضعیف باشد، نا آرامی‌های عمده‌ی یا نخبگان منتقد ممکن است به درگیری منجر شود که با مصالحه حل و فصل نمی‌شود. در چنین شرایط ناپایداری، درگیری بین دولت و گروه‌های دیگر می‌تواند موجب انقلاب و افزایش آن شود (گلدستون، ۱۳۹۷). لذا رهبر معظم انقلاب مکرراً در جمع‌های مختلف در سخنرانی‌های خود به دولتمردان، به‌ویژه دولت یازدهم و دوازدهم،

اگرچه نظام سلطه برای انقلاب اسلامی از همان بدو پیروزی برنامه‌ نفوذ را تدارک دیده بودند، اما مصداق نفوذ را می‌توان در اندیشه‌های لیبرالیستی و توسعه‌گرایی در اندیشه کارگزاران دهه ۷۰ به‌ویژه از دوره دوم دوران ریاست جمهوری آقای هاشمی رفسنجانی دانست، که سبب جابه‌جایی وسیعی از ارزش‌ها و مفاهیم در حوزه فرهنگ شد. نفوذ عناصر غرب‌گرا در بدنه دولت و تلاش برای تغییر و ذائقه و فکر مردم و الگوگیری از مدل غربی در فرهنگ و اقتصاد، ضربات سختی را بر جامعه، فرهنگ، سیاست و حتی اقتصاد ایران وارد آورد و خرابی‌های به‌عمل آمده متأثر از طرز تلقی این جریان، در اواخر دوره دوم ریاست جمهوری آقای هاشمی، خود را بیش از پیش نشان داد (صادقی، ۱۳۸۷، ص ۲۰). به‌طوری‌که تساهل و تسامح دولت در امور فرهنگی و هنری و ترویج سبک زندگی غربی از طریق رسانه‌های عمومی، موجب شد تا فرهنگ مصرف‌گرایی و تجمل در جامعه پرنسنگ شود. جریان مؤمن و انقلابی آن دوران در مقابل بخش فرهنگی دولت که مروج لیبرالیسم بود، ایستاد و این تقابل را شهید آوینی به صورت آشکار انجام می‌داد (الفت‌پور، ۱۳۹۶، ص ۲۱۲). مهدی همایون فر یکی از دوستان شهید سیدمرتضی آوینی دربارهٔ مواجهه دولت سازندگی با مسائل فرهنگی چنین نقل می‌کند: «بخشی فعالیت بصری ما ذیل واحد تلویزیونی جهاد سازندگی تعریف شده بود؛ پس از استقرار دولت سازندگی و تغییر مدیریتی، به‌منظور ارائه برنامه خود به دیدار وزیر جهاد سازندگی - غلامرضا فروزش - رفتیم و با او دربارهٔ سرفصل‌های فرهنگی و ارزشی سخن گفتیم؛ اما وی با صراحت اعلام کرد که جهاد سازندگی از این پس تنها دربارهٔ موضوعات اقتصادی فیلم خواهد ساخت. مدیران جهاد می‌گفتند ما دیگر نمی‌خواهیم شما دربارهٔ ارزش‌های انقلاب اسلامی به مفهومی که به جنگ و صدور انقلاب پرداختید، کار کنید. شما یک واحد وابسته به جهاد سازندگی هستید و ما می‌خواهیم الان دربارهٔ مرغ و خروس و گاو و گوسفند و کود دامی کار کنید؛ آوینی دیگر برایشان قابل قبول نبود» (همایون فر، ۱۳۸۵). در دورهٔ هاشمی رفسنجانی و به‌ویژه طی سال‌های ۱۳۷۰-۱۳۷۲، سیاست بازگرداندن نیروهای غیرانقلابی و خارج‌نشین در دستور کار قرار گرفت (الفت‌پور، ۱۳۹۶، ص ۲۰۲-۲۱۲). همچنین در دوران ریاست جمهوری آقای خاتمی، با ورود عناصر غرب‌گرا به داخل کشور، موجی از اباحه‌گری در جامعه ایجاد شد. به‌طوری‌که منوچهر گنجی - وزیر آموزش و

که به‌نظر می‌رسد فاقد اقتدار لازم در سیاست خارجی بود، سفارش می‌کنند در دیپلماسی و سیاست خارجی خود از موضع اقتدار برخوردار کنند نه ضعف. ایشان در دیدار با مردم قم، اهداف انقلاب اسلامی را این‌گونه تبیین می‌فرمایند:

امروز مهم‌ترین اهداف کشور، داشتن «دستگاه امنیتی قوی»، «دستگاه نظامی مقتدر و مردمی»، «حرکت عظیم مردمی به نام بسیج»، «روحانیت آگاه به زمان و حاضر در صحنه»، «قوه قضاییه مقتدر کامل»، و «دولت برنامه‌ریز دقیق و شجاع» است؛ زیرا با تأمین این اهداف، حرکت ملت ایران موفق خواهد شد و باید هرکدام از این عناصر که موجود نیستند، تأمین، و عناصر موجود، حفظ شوند (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۸/۱۰/۱۸).

ب. نفوذ و رخنه عناصر غرب‌گرا در ارکان‌های مدیریتی و اجرایی

انقلابات پس از وقوع ممکن است به آفات و آسیب‌هایی مبتلا گردند که مسیر انقلاب را دستخوش انحراف سازند. اهمیت این موضوع تا حدی است که قرآن کریم در چند جا به نفوذ منافقان و خطرهایی که از ناحیه این گروه متوجه اسلام است هشدار داده، از جمله این آیات آیهٔ ۱۴۱ سورهٔ «نساء» است که می‌فرماید: منافقان همان‌ها هستند که پیوسته انتظار می‌کشند و مراقب شما هستند اگر فتح و پیروزی نصیب شما گردد، می‌گویند: مگر ما با شما نبودیم؟ و اگر بهره‌ای نصیب کافران گردد به آنان می‌گویند: مگر ما شما را به مبارزه و عدم تسلیم در برابر مؤمنان تشویق نمی‌کردیم؟

از این آیه استنباط می‌گردد که پس از فتوحات که شامل انقلابات نیز می‌شود، افرادی منافق یا رویکردی فرصت‌طلبانه به دنبال منافع و مطامع خویش‌اند که می‌بایست نسبت به آنها هوشیار و آگاه بود. شهید مطهری در این باره معتقد بود:

هر نهضتی مادام که مراحل دشوار اولیه را طی می‌کند سنگینی‌اش بر دوش افراد مؤمن و مخلص و فداکار است؛ اما همین که به بار نشست و یا لاقلاً نشانهٔ بار دادن آشکار گشت و شکوفه‌های درخت هویدا شد، افراد فرصت‌طلب نفوذ می‌کنند. هرچه از دشواری‌ها کاسته می‌شود و موعد چیدن ثمر نزدیکتر می‌گردد، فرصت‌طلبان محکم‌تر و پرشورتر پای علم نهضت سینه می‌زنند؛ تا اینکه تدریجاً انقلابیون مؤمن و فداکار اولیه را از میدان به‌در کنند (مطهری، ۱۳۶۸، ص ۹۳ و ۹۴).

و تعالی دانشگاه، بهترین سرمایه‌گذاری را در نیروی دانشگاهی انجام می‌دهد. لذا یکی از مهم‌ترین برنامه‌های نظام سلطه در راهبرد نفوذ فرهنگی تربیت نیروهایی وابسته و حامی غرب و جایگزینی آنها در نهادهای آموزشی کشورهای هدف است. در واقع نظام سلطه برای نفوذ در کشورها و در حوزه‌های مختلف نیازمند استفاده از نیروهایی از درون همان کشورهاست و به این منظور به حلقه‌سازی و در مراحل بعد به جریان‌سازی اقدام می‌کند (جمعی از پژوهشگران، ۱۳۹۵، ص ۷). در جمهوری اسلامی نیز نظام سلطه به دنبال جای‌نمایی و جایگزینی اساتیدی با اندیشه‌های سکولاریستی و لیبرالیستی است تا با غلبه اساتید سکولار در این نهاد، بستر نفوذ فرهنگی را به تدریج آماده کرده و زمینه تغییر اذهان دانشجویان فراهم شود. از این رو، بخشی از راهبردهای نظام استکبار جهانی، به‌ویژه آمریکا در تقابل با انقلاب اسلامی و راهبرد نفوذ، رخنه در مراکز آموزش عالی است.

در این زمینه می‌توان به نفوذ افرادی همچون صادق زیباکلام و محمود سریع‌القلم اشاره کرد. به‌طور مثال محمود سریع‌القلم - استاد دانشگاه شهید بهشتی تهران - که از وی به‌عنوان استراتژیست اصلی دولت یازدهم نام برده می‌شود، در کتاب *ایران و جهانی شدن* می‌نویسد: «راه پیشرفت و توسعه کشور ایران، ملحق شدن به روند جهانی شدن است؛ یعنی نظم جهانی جدیدی که توسط قدرت‌های بزرگ جهان مانند آمریکا، آلمان و فرانسه طراحی شده است، به‌دیگر سخن، وقتی ایران پیشرفت می‌کند که سیاستمداران ما انعطاف داشته و در درون شبکه غرب و قواعد طراحی‌شده آمریکا قرار گیرند» (سریع‌القلم، ۱۳۸۴، ص ۱۲۸). همچنین سریع‌القلم برای مشروع‌سازی استعمار نوین غرب بر ایران با تخطئه قانون اساسی می‌گوید: «قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با نظم موجود جهانی و ماتریس قدرت و ثروت آن، نه تنها اختلافاتی دارد؛ بلکه در تضاد اصولی است» (همان، ص ۱۲۶). وی معتقد است که باید از اصول اساسی اسلام دست کشید؛ زیرا برای پیشرفت کشور لازم است که در درون شبکه غرب ذوب شد و طبق مدل نظام سرمایه‌داری عمل کرد، درحالی‌که اسلام با آن مخالف است. تفکر فوق که دیکته‌شده نظام سلطه غرب تلقی می‌شود، از طریق وی در حال القا به فضای علمی جامعه دانشگاهی و سیاسی ایران است.

پرورش رژیم پهلوی - که از همکاران سازمان سیا و موساد در برنامه‌ای تحت عنوان (استراتژی مبارزه مردمی) بود، می‌گوید: «در این فضای تازه، ایرانیان خارج از کشور وظیفه دارند تا جایی که می‌توانند به ایران باز گردند و از همه‌جا کفه عناصر مخالف با حکومت اسلامی را سنگین‌تر سازند؛ تا نفس حضور در دستگاه‌های جمهوری اسلامی به مبارزه برای تغییر شکل و جهت دادن نظام حاکم و دگرگونی کامل آن کمک کند» (طهماسبی‌پور، ۱۳۷۸، ص ۱۲۴-۱۲۵). بدیهی است که نفوذ افراد ناشایست و غرب‌گرا در ارکان نظام، موجب تغییر ارزش‌ها و باورهای افراد جامعه و در پی آن تأثیرگذاری در سرنوشت یک کشور می‌شود؛ لذا مقام معظم رهبری در این رابطه هشدار می‌دهند:

اگر این نفوذ نسبت به اشخاصی انجام بگیرد که اینها در سرنوشت کشور، سیاست کشور، آینده کشور تأثیر دارند، شما ببینید چه اتفاقی می‌افتد؟ آرمان‌ها تغییر پیدا می‌کند، ارزش‌ها تغییر خواهند کرد، خواسته‌ها تغییر خواهد کرد، باورها تغییر پیدا خواهند کرد (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۴/۹/۴).

درواقع «سهیل اندیشی» نسبت به «خطوط قرمز» یکی از مهم‌ترین اقدامات دشمن است که از طریق راهبرد نفوذ فرهنگی در دستگاه‌های محاسباتی مسئولان در حال انجام است و غفلت از این موضوع و بی‌توجهی به هشدارهای مقام معظم رهبری باعث شده است که دشمن در نفوذ فرهنگی موفقیت‌های زیادی کسب کند.

۲-۴. زمینه‌های فرهنگی

الف. نفوذ عناصر غرب‌گرا در دانشگاهها و نهادهای تربیتی

دانشگاه‌ها به‌عنوان محل پرورش نخبگان علمی و سیاسی و مرکز اصلی رشد و بالندگی جوامع، یکی از پایگاه‌های مهم در مسائل مختلف جامعه، بالاخص امور فرهنگی و سیاسی است و دانشجویان به‌عنوان رکن اصلی دانشگاه، نقش اساسی را در این فرایند ایفا می‌کنند (قاسمی سیانی، ۱۳۷۸، ص ۱). دانشجویان به‌عنوان یکی از سرمایه‌های ارزشمند جامعه محسوب می‌شوند که با این سرمایه می‌توان آینده کشور را در بخش‌های گوناگون ساخت. از سویی دیگر، نقش استاد به‌عنوان یکی از ارکان‌های اصلی آموزشی و تربیتی در دانشگاه غیرقابل انکار است، و هر جامعه‌ای برای پیشرفت

ب. بی‌توجهی به نهاد آموزش و پرورش

یکی از مهم‌ترین مخاطبان در حوزه فرهنگ دانش‌آموزان هستند و بخش قابل توجه و اصلی برنامه‌های آموزشی و تربیتی کودکان و نوجوانان به نهاد مدرسه واگذار شده است. این نهاد به دلیل اختصاص بخش زیادی از زمان و توجه دانش‌آموزان ظرفیت بالایی در جهت‌دهی تربیتی و آموزشی نسل جدید را داراست. بنابراین ضعف و فقر فرهنگی مدارس و کم‌توجهی به این نهاد می‌تواند آسیب‌های جبران‌ناپذیری بر رشد فرایند فرهنگ در جامعه در پی داشته باشد. با توجه به تهدیداتی که در حوزه جنگ نرم وجود دارد، مخاطبان دانش‌آموز همواره مورد غفلت برنامه‌ریزی واقع شده‌اند و متأسفانه نه تنها ظرفیت‌های نهاد مدرسه در زمینه تربیت اسلامی قرار نگرفته است؛ بلکه در حال تبدیل شدن به محلی امن برای نفوذ دشمن می‌شود. مسائلی از قبیل ورود برخی مطالب غیرارزشی به کتاب‌ها و در کنار آن حذف مطالب ارزشی نظیر حذف درس شهید فهمیده از کتاب‌های دبستان و حذف درس شهید نواب صفوی از کتاب‌های دوران دبیرستان به بهانه ترویج خشونت‌طلبی و به حاشیه بردن مراسم صبحگاهی که در سال‌های گذشته همراه با دعا و نیایش بود، با جایگزینی رقص و آواز با خوانندگی خواننده‌های زیرزمینی به بهانه ورزش صبحگاهی، از جمله پیامدهای نفوذ فرهنگی است که این روزها در اثر فقر فرهنگی مدارس و بی‌توجهی آموزش و پرورش نسبت به این نهاد و ورود بی‌ضابطه افراد در چرخه آموزشی کشور رخ داده است، که می‌تواند پیامدهای ناگوار فرهنگی را به همراه داشته باشد (معاونت پژوهشی مرکز مطالعات تربیت اسلامی، ۱۳۹۴، ص ۴). دقت در اسناد لانه جاسوسی بیانگر این است که نظام سلطه به رهبری آمریکا از همان ابتدا تمرکز بسیاری را بر روی نهاد مدرسه داشته است. دیوید/چ پلی - یکی از مأموران سابق اطلاعات آمریکا - در ۱۳ آبان ۱۳۵۵ طی گزارشی به سفارت آمریکا تأکید می‌کند که دانشجویان و معلمان آمریکایی که در ایران به فعالیت آموزشی در مدارس مشغول بودند، باید تخلیه اطلاعاتی شوند و به صورت متناوب توسط مأموران سیاسی در مورد مسائل مدارس ایران و آموزش عمومی‌شان پرسش‌هایی انجام شود تا دامنه اطلاعاتی آمریکا از وضعیت مدارس و دانشگاه‌های ایران ارتقا یابد. برای کسب این اطلاعات سفارت آمریکا تلاش می‌کرد تا شخصیت‌های بانفوذ در نهادهای آموزشی و پرورشی کشور را شناسایی کند و از این طریق،

اطلاعات موردنیاز خود را به دست آورد. برای مثال در یکی از گزارش‌های سفارت آمریکا پیرامون یکی از اعضای آموزش پرورش ایران آمده است: دکتر امیر بیرجنسی از وزارت آموزش و پرورش، منبع خیلی عالی برای کسب اطلاعات در مورد وضع آموزش به طور عمومی در ایران است (مؤسسه پژوهش‌های سیاسی، ۱۳۸۶، ج ۲، ص ۳۸۶).

۳-۴. زمینه‌های اقتصادی نفوذ فرهنگی

نقش اقتصاد در امنیت ملی، به دلیل تأثیرات گسترده آن بر بسیاری از ارزش‌های ملی، حیاتی است (سیف و خجسته، ۱۳۹۲). دشمن در جبهه اقتصادی با استفاده از نقش و تأثیر رسانه و عملیات جنگ روانی تلاش می‌کند به ملت ایران القا کند که فعالیت‌شان تأثیرگذار است و در پرتو این اقدامات شعار «ما می‌توانیم» را مخدوش کنند. لذا یکی از دیگر از عللی که به عنوان زمینه نفوذ فرهنگی از اهمیت بالایی برخوردار است، ضعف اقتصادی و مواجه شدن با بحران در این عرصه است. براین اساس با توجه به اهمیت اقتصاد و نقش پررنگ و محوری آن در نفوذ فرهنگی به دو مورد از زمینه‌های اقتصادی نفوذ فرهنگی می‌پردازیم.

الف. فقر اقتصادی

در روایات و آیات قرآن سفارش‌های بسیاری در مذمت بیکاری و بی‌عدالتی و مباره با فساد و تبعیض و همچنین تشویق به کار و کسب درآمد مشروع به منظور مبارزه با فقر آمده است. امیرمؤمنان علی علیه السلام به جناب محمدبن حنفیه می‌فرماید: «فرزندم؛ از فقر بر تو می‌ترسم، از آن به خدا پناه ببر؛ زیرا فقر دین انسان را ناقص و عقل و اندیشه او را مشوش، و مردم را نسبت به او و او را نسبت به مردم بدبین می‌سازد» (نهج البلاغه، ۱۳۹۵، حکمت ۳۱۹، ص ۳۴۳).

فقر خطرناک‌ترین بیماری است که یک جامعه را تهدید می‌کند و زمینه‌های لازم برای نفوذ جریانی در یک جامعه را به وجود آورده و در صورت عدم تسریع در درمان آن، جامعه دچار اختلال و فروپاشی درونی شده و در نهایت ضمن از دست رفتن فرهنگ و سبک زندگی مختص به خود، منجر به تغییر اساسی در باورها و آرمان‌ها می‌شود. براین اساس قطعاً مباحث اقتصادی را می‌توان یکی از اصلی‌ترین و اساسی‌ترین حوزه‌های تأثیرگذار فردی و اجتماعی دانست که اگر به محفلی برای پروژه نفوذ مبدل گردد؛ به سرعت فرایند تغییر باورها را

مصرف‌گرایی و تجمل‌گرایی و تبعیض و بی‌عدالتی است، فراهم کرده و سبک زندگی آمریکایی و زندگی غربی را جایگزین زندگی اسلامی می‌کند. رهبر معظم انقلاب در رابطه با تأثیر وابستگی اقتصادی به اقتصاد نظام سلطه می‌فرماید:

تعریف‌هایی برای پیشرفت و کشورهای پیشرفته در دنیا معمول است، ما اغلب اینها را قبول داریم و رد نمی‌کنیم؛ مثلاً صنعتی شدن و فرصت‌شدن کشور. شاخص‌هایی است که در دنیا برای یک کشور پیشرفته ذکر می‌کنند و ما این شاخص‌ها را رد نمی‌کنیم؛ متها توجه داشته باشید این شاخص‌ها را وقتی تحویل ما می‌دهند به ما که تشکیل‌دهنده این شاخص‌ها نیستیم، در لایه‌لای آن چیزهایی است که دیگر جزء شاخص‌های پیشرفت و توسعه نیست؛ بلکه چیزهایی را به میان می‌آورند که اینها صادر کردن فرهنگ مخالف با هویت و شخصیت ملی و میل برای وابسته کردن کشورهاست (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۸۵/۸/۱۸).

از این رو، یکی از دستورات اسلام به مسلمانان اقتدار اقتصادی و نفی وابستگی به اجانب است. منظور از اقتدار اقتصادی این است که مسلمانان باید با برنامه‌ریزی اقتصادی به خودکفایی برسند؛ به این معنا که توان رفع نیازهای خود را دست‌کم در سطح تولیدات حیاتی و استراتژیک با تأمین سطح مطلوب از رفاه برای افراد جامعه داشته باشند (عباس نژاد و دیگران، ۱۳۸۴، ص ۱۹۷). بنیانگذار انقلاب اسلامی امام خمینی^ع در بیان دیدگاه خود نسبت به عدم وابستگی اقتصادی می‌فرماید:

باید هوشیار و بیدار و مراقب باشید که سیاست‌بازان پیوسته به غرب و شرق، با وسوسه‌های شیطانی، شما را به سوی این چپاولگران بین‌المللی نکشند و با اراده مصمم و فعالیت و پشتکار خود به رفع وابستگی‌ها قیام کنید (موسوی خمینی، ۱۳۷۸، ص ۲۳).

از دیدگاه رهبر معظم انقلاب نیز قطع وابستگی اقتصادی به نظام سلطه بسیار حائز اهمیت است؛ به طوری که در سال‌های اخیر بحث اقتصاد مقاومتی و مدیریت جهادی را مطرح، و بیش از پیش بر آن تأکید کرده است، که نشان از توجه ایشان به تحرکات و اهداف دشمن در استفاده از حربه اقتصادی برای فشار به جمهوری اسلامی است (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۸۹/۵/۱۶).

موجب شده و اسباب تغییر آرمان‌ها و همچنین تغییر نگاه‌ها و در نهایت تغییر سبک زندگی را برای فرد و اجتماع به همراه می‌آورد. رهبر معظم انقلاب با درک این مهم در راستای توصیه‌های اقتصادی خود مبنی بر لزوم مبارزه با فقر و بیکاری و بی‌عدالتی به هیئت دولت، در بیانیه گام دوم انقلاب می‌فرماید:

اقتصاد یک نقطه کلیدی تعیین‌کننده است. اقتصاد قوی، نقطه قوت و عامل مهم سلطه‌ناپذیری و نفوذناپذیری کشور است و اقتصاد ضعیف، نقطه ضعف و زمینه‌ساز نفوذ و سلطه و دخالت دشمنان است. فقر و غنا در مادیات و معنویات بشر، اثر می‌گذارد. تأکید بر تقویت اقتصاد مستقل کشور که مبتنی بر تولید انبوه و با کیفیت، و توزیع عدالت‌محور و مصرف به اندازه و بی‌اسراف، و مناسبات مدیریتی خردمندانه است و در سال‌های اخیر از سوی اینجانب بارها تکرار شده، به‌خاطر همین تأثیر شگرفی است که اقتصاد می‌تواند در زندگی امروز و فردای جامعه داشته باشد (بیانیه گام دوم انقلاب، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲).

ب. وابستگی اقتصادی به غرب

یکی از اهداف مهم نظام اسلامی این است که بتواند در عرصه اقتصاد دارای کارآمدی باشد؛ یعنی برای تحقق اهداف کلان خود با توجه به امکانات و موانع موفقیت کسب کند؛ چراکه عدم موفقیت و کارآمدی در عرصه اقتصاد نتیجه‌ای جز وابستگی به اقتصاد غربی ندارد و وابستگی به اقتصاد غرب نیز زمینه‌ساز فرهنگ غربی خواهد بود. اقتصادی که برگرفته از مکتب لیبرالیسم و نظام سرمایه‌داری است رهاوردی جز تجمل‌گرایی و مصرف‌گرایی برای جامعه خود نداشته است. در این نظام معیار و محور برای تمام کارها مال و ثروت است؛ حتی پست‌ها و موقعیت‌های اجتماعی با این محور داده یا گرفته می‌شود (حکیم‌پور، ۱۳۸۷). لیبرالیسم در حوزه اقتصاد، به آزادی عمل گسترده سرمایه‌داران و بازرگانان و محدود نشدن جریان انباشت سرمایه توسط هیچ قید اخلاقی یا دینی و یا سیاسی و یا دخالت دولت تأکید دارد. لیبرال‌ها اساساً معتقدند که بشر موجودی سودپرست، طماع و خودخواه است؛ و لیبرالیسم می‌خواهد که این صفات را در او تقویت کند (زرشناس، ۱۳۸۳، ص ۲۶۳).

براین اساس وابستگی اقتصادی به اقتصاد لیبرالیسم غربی زمینه را برای ایجاد فرهنگ لیبرالیسم که مبتنی بر سرمایه‌داری و

نتیجه‌گیری

پرتو غفلت مسئولان زمینه‌ای دیگر برای جایگزینی هنجارهای مطلوب دشمن و حذف آرام و تدریجی فرهنگ اسلامی است. در عرصه اقتصادی روشن شد که دو عامل فقر و وابستگی اقتصادی دو عامل مهم زمینه‌ساز نفوذ فرهنگی است؛ چراکه همان‌طور که روایات دینی ما اشاره می‌کنند، فقر دین انسان را ناقص و عقل انسان را مشوش کرده و دشمنان اسلام از این خلأ نهایت استفاده رو برده و به راحتی می‌توانند با استفاده از کمبودها، باورهای انسان را تغییر دهند. علاوه بر فقر، وابستگی اقتصادی نیز فرهنگ منحط غربی را با خود همراه می‌کند.

در این مقاله در تلاش بودیم تا با بهره‌گیری از منظومه فکری رهبر معظم انقلاب پس از تبیین نفوذ و نفوذ فرهنگی، عوامل و زمینه‌های ایجادکننده آن را استخراج کنیم. طبق نظر مقام معظم رهبری نفوذ فرهنگی جنگ نرم پیچیده برنامه‌ریزی‌شده، گسترده و همه‌جانبه نظام سلطه با جمهوری اسلامی است که پس از ناکامی در انواع راهبردهای نظامی و سخت، به‌منظور فروپاشی و براندازی نرم، در پیش گرفته شده است که در این راستا اهداف متعدد سیاسی اقتصادی و فرهنگی دنبال می‌شود؛ که مهم‌ترین هدف تغییر باورها و اعتقادات مردم است. از آنجا که نفوذ فکری و فرهنگی زیربنا و زیرساخت نفوذ سیاسی و اقتصادی است؛ لذا نفوذ فرهنگی از اهمیت بسیاری برخوردار بوده و هوشیاری و آگاهی همه‌جانبه را می‌طلبد. شیوهایی که در نفوذ فرهنگی مورد استفاده نظام سلطه و اتاق‌های فکری آنها قرار می‌گیرد، عبارت است از: فلج‌سازی راهبردی، دگردیسی سبک زندگی، ایجاد شکاف عقیدتی و ارزشی در سطح مردم. دشمن در روش فلج‌سازی راهبردی در پی تخریب روحیه ملی و ایجاد یأس و ناامیدی در جامعه است؛ که بازخورد آن نافرمانی مدنی و مشروعیت‌زدایی نظام خواهد بود. در دگردیسی سبک زندگی، دشمن به دنبال جایگزین کردن زندگی غربی به جای سبک زندگی اسلامی است. در شکاف عقیدتی تلاش می‌شود باورهایی که ضامن تأمین سلامت جامعه و فرهنگ اسلامی هستند، محو و نابود گشته و هنجارهای مطلوب دشمن جایگزین گردد. همچنین یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که نفوذ فرهنگی احتیاج به زمینه و بستری دارد. این زمینه‌ها در سه عرصه سیاسی، فرهنگی، اقتصادی مورد کنکاش قرار گرفت و روشن شد اگر در هر دوره‌ای دولت‌ها از مواضع ضعف برخوردار کنند و از اقتدار لازم در مقابل دشمن برخوردار نباشند، اساساً در آن دوره شاهد تسلط و نفوذ سیاسی و فرهنگی نظام سلطه خواهیم بود. علاوه بر این نفوذ عناصر فرصت‌طلب و حامی غرب در بدنه انقلاب، که پست‌های کلیدی نظام را مدیریت می‌کنند با ترویج اباحه‌گری می‌تواند زمینه مهم دیگری در نفوذ فرهنگی دشمن باشد. در عرصه فرهنگی روشن شد نظام سلطه در داخل کشور دنبال حامیانی است تا از طریق آنها باورها را تغییر دهند؛ لذا از نفوذ عناصر غرب‌گرا در دانشگاه‌ها و نهادهای تربیتی استفاده می‌کنند. همچنین فقر فرهنگی مدارس در

سطح ایمان»، فرهنگ اجتماعی، سال سوم، ش ۳، ص ۴۹-۶۲

صادقی، رحمت‌الله، ۱۳۷۸، هاشمی رفسنجانی در بونه نقد، تهران، گفتمان.

طهماسبی‌پور، امیر هوشنگ، ۱۳۷۸، نفوذ و استحاله، تهران، معاونت سیاسی ولی فقیه در قرارگاه ثارالله.

عامری، داود، ۱۳۹۰، «درآمدی بر مؤلفه‌های اساسی جنگ نرم»، راهبرد فرهنگ، سال چهارم، ش ۱۶، ص ۳۴-۵۴.

عباس‌نژاد، محسن و دیگران، ۱۳۸۴، قرآن، مدیریت و علوم سیاسی، تهران، بنیاد پژوهش‌های قرآنی حوزه و دانشگاه.

عبدالله‌خانی، علی، ۱۳۸۸، «طرح‌ریزی الگوی کلان امنیت نرم»، مدیریت بحران و وضعیت‌های اضطراری، سال اول ش ۳-۴، ص ۴۵-۷۰.

عسگری، محمود، ۱۳۹۰، جنگ نرم در عرصه دفاع ملی، تهران، دانشگاه امام صادق علیه السلام.

علی‌بابایی، غلامرضا، ۱۳۸۸، فرهنگ روابط بین‌الملل، تهران، کیهان.

فیروزیان، شبیر، ۱۳۹۶، «تأملی قرآنی و روایی در ویژگی‌ها و روش‌های نفوذ دشمن در دستگاه محاسباتی مردم و مسئولان نظام»، معرفت، ش ۲۲۸، ص ۳۵-۴۵.

قاسمی سیانی، علی‌اصغر، ۱۳۷۸، نقش جنبش دانشجویی در شکل‌گیری انقلاب اسلامی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، علوم سیاسی، تهران، دانشگاه تربیت مدرس.

کاوپانی، محمد، ۱۳۹۱، سبک زندگی اسلامی و ابزار سنجش آن، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

گلدستون، جک، ۱۳۹۷، «انقلاب»، ترجمه آسیه حائری یزدی، مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، ش ۲۶، ص ۲۵۳-۲۸۸.

مطهری، مرتضی، ۱۳۶۸، نهضت‌های صد ساله اخیر، تهران، صدرا.

—، ۱۳۸۷، آینده انقلاب اسلامی، چ بیست و هشتم، تهران، صدرا.

معاونت پژوهش مرکز مطالعات تربیت اسلامی، ۱۳۹۴، نفوذ و تربیت؛ بررسی ساختار و بسترهای نفوذ دشمن در نهادهای تربیتی کشور، تهران، معاونت پژوهش مرکز مطالعات تربیت اسلامی.

معاونت فرهنگی هیأت رزمندگان اسلام، ۱۳۹۸، تحلیل رویدادها، تهران، معاونت فرهنگی هیأت رزمندگان اسلام.

معین، محمد، ۱۳۸۴، فرهنگ فارسی، تهران، نامن.

موحد علومی، علیرضا، ۱۳۹۴، «نفوذ فرهنگی، رویکرد تعامل‌گرایانه مبتنی بر دیپلماسی نظام سلطه، ویژگی‌ها و راهکارهای مقابله»، عملیات روانی، ش ۴۲، ص ۹۱-۱۰۲.

موسوی خمینی، سیدروح‌الله، ۱۳۷۸، صحیفه امام، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام.

مؤسسه پژوهش‌های سیاسی، ۱۳۸۶، اسناد لانه جاسوسی آمریکا، تهران، مؤسسه پژوهش‌های سیاسی.

نیکیویان، آرزو و بتول مطهری، ۱۳۸۷، «تمدن یا توحش»، فرهنگ پویا، ش ۱۰، ص ۶۱-۶۳.

هالورسون، جفری، «یک ضد روایت برای حکومت ایران»، در: خبرگزاری انبا، Csc.asu.edu/wp-content/uploads/pdf

همایون‌فر، مهدی، ۱۳۸۵، «شعارشان خانه‌نشین کردن آوینی بود»، سوره، ش ۲۴، ص ۱۲-۱۹.

منابع.....

نهج البلاغه، ۱۳۹۵، ترجمه محمد دشتی، تهران، یاسین نور.

ابراهیمی، خدایار، ۱۳۹۴، «نفوذ فرهنگی زمینه‌ساز سلطه همه‌جانبه دشمن؛ با تأکید بر خودباختگی فرهنگی در اندیشه امام و رهبری»، عملیات روانی، ش ۴۳، ص ۹۶-۱۲۷.

احمدیان، علی‌اکبر، ۱۳۹۴ الف، «نظریه نفوذ؛ تبیین انواع ماهیت انواع نفوذ و رابطه آنها با دستگاه چهار طیفی تهدید (با بهره‌گیری از دیدگاه‌ها و بیانات امام خامنه‌ای)»، آفاق امنیت، ش ۲۸، ص ۳۵-۶۸.

احمدیان، علی‌اکبر، ۱۳۹۴ ب، «تهدیدشناسی از منظر رهبران انقلاب اسلامی»، سیاست دفاعی، ش ۹۱، ص ۲۹-۶۹.

افراشته، مهری و تکتم فرمانروایی، ۱۳۹۶، «شناسایی عوامل نفوذ فرهنگی در تمایل افراد به نوع جدید زندگی زوجین (هم‌خانگی)»، مدیریت فرهنگی، دوره یازدهم، ش ۲، ص ۹۹-۱۰۸.

آقاجانی، احمد و محمود عسگری، ۱۳۹۰، «جنگ نرم و فلج‌سازی راهبردی»، اطلاعات راهبردی، سال نهم، ش ۹۸، ص ۹-۱۹.

الوانی، سیدمهدی، ۱۳۸۶، مدیریت عمومی، چ سی و یکم، تهران، نشر نی.

الفت‌پور، محمدعلی، ۱۳۹۶، جریان‌شناسی نفوذ در تاریخ انقلاب اسلامی، تهران، محمدعلی الفت‌پور.

برقی، سیدامیررضا و همکاران، ۱۳۹۸، «لزومات و بایسته‌های دفاعی تحقق سند الگوی پیشرفت در برابر نفوذ و تهدیدهای فضای مجازی از دیدگاه مقام معظم رهبری»، در: هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، تهران، دانشگاه تهران.

بیانات رهبر معظم انقلاب، در: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری، www.khamenei.ir

جمعی از پژوهشگران، ۱۳۹۵، نفوذ؛ شاخصه‌ها و برون‌دادها، تهران، اندیشکده آفاق انقلاب اسلامی.

حکیم‌پور، محمد، ۱۳۸۷، «اسلام و نظام سرمایه‌داری (۲)»، کتاب‌نقد، ش ۱۱، ص ۲-۲۲.

داقوتی، ویلیام، ۱۳۷۷، «جنگ روانی»، ترجمه حسین حسینی، در: مجموعه مقالات تبلیغات و جنگ نرم، تهران، دانشگاه امام صادق علیه السلام.

رستمی، میلاد، ۱۳۹۵، «شناخت پیشرفته‌ترین ابزارها و روش‌های جاسوسی و نفوذ دشمن از طریق فناوری و ارائه راهکارهای مقابله‌ای»، مطالعات حفاظت و امنیت انتظامی، ش ۳۹، ص ۱۶۵-۱۹۸.

رفیع، حسین و محمدجواد قربی، ۱۳۹۳، «مختصات اهداف فرهنگی - اجتماعی ترسیم‌شده در جنگ نرم»، مهندسی فرهنگی، ش ۷۹، ص ۱۹۲-۲۱۲.

زرشناس، شهریار، ۱۳۸۳، واژه‌نامه فرهنگ سیاسی، تهران، کتاب صبح.

سریخ‌القلم، محمود، ۱۳۸۴، نمایش در اندازده اصلی ایران و جهانی‌شدن؛ چالش‌ها و راه‌حل‌ها، تهران، مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام.

سیف، الله‌مراد و محمد خجسته، ۱۳۹۲، «ظرفیت‌ها و محدودیت‌های مدیریت بحران در صحنه جنگ نرم اقتصادی دشمن علیه جمهوری اسلامی ایران»، مطالعات راهبردی بسیج، ش ۶۰، ص ۵-۲۰.

شریفی، احمدحسین، ۱۳۹۱، «سبک زندگی به‌عنوان شاخصی برای ارزیابی